

УДК 94(477) «19/20»

ТЕОРІЇ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Ольга ШАКУРОВА

науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті аналізуються теорії ранньосередньовічного походження українського народу у дослідженнях сучасних українських науковців. На думку більшості вітчизняних дослідників, етногенез українців розпочався у середині I тис. н.е., а саме у V – VII ст.

Ключові слова: Україна, українці, етногенез, теорії ранньосередньовічного походження українців.

ТЕОРИИ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ УКРАИНЦЕВ В ИССЛЕДОВАНИЯХ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ

Ольга ШАКУРОВА

научный сотрудник отдела украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье анализируются теории раннесредневекового происхождения украинцев в исследованиях современных украинских ученых. По мнению большинства отечественных исследователей, этногенез украинцев начался в середине I тыс. н.э., а именно в V – VII ст.

Ключевые слова: Украина, украинцы, этногенез, теории раннесредневекового происхождения украинцев.

THEORIES OF EARLY MEDIEVAL ORIGIN OF UKRAINIANS IN THE RESEARCH OF MODERN UKRAINIAN SCIENTISTS

Olha SHAKUROVA

research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article analyzes theories of early medieval origin of Ukrainians in the research of modern Ukrainian scientists. According to most domestic researchers, ethnogeny of Ukrainians began in the middle of the 1st millennium AD, namely in the 5th–7th centuries.

Key words: Ukraine, Ukrainians, ethnogeny, theories of early medieval origin of Ukrainians.

© Шакурова О.

Питання походження народу й визначення історичної епохи, в якій сформувалися основні риси, що визначають його як окремішню етнокультурну спільноту, і нині зберігають наукову актуальність. Особливо важливими ці питання є нині, коли нація намагається відстояти свою окремішність і самобутність та припинити зазіхання з боку інших держав.

Наявність значної кількості наукових праць з проблеми українського етногенезу спричинила необхідність всебічного опрацювання цих досліджень. Аналіз різних версій українського етногенезу допоможе широкому загалу громадськості орієнтуватися у великій кількості наявних наукових історіографічних джерел з проблематики українського етногенезу.

Однією із перших у науковому просторі незалежної України з'явилася праця М. Брайчевського «Конспект історії України» (1993), в якій, окрім суто української новітньої історичної концепції, він виклав власне бачення проблеми походження українського народу.

На думку дослідника, етногенез – одна з найскладніших проблем стародавньої історії. Тривалий час поширеною була так звана індоєвропейська концепція з її уявленням про прамову, пранарод і прабатьківщину, а процес етногенезу уявлявся як послідовний поділ пранароду – носія певної прамови – унаслідок розселення за межі первісної прабатьківщини [2, с. 24].

У радянській довоєнній історіографії індоєвропейській теорії було протиставлено «нове вчення про мову» академіка М. Марра, яке, однак, зазнало нищівної критики в 1950 р. [2, с. 24]. Його суть полягала в тому, що замість

руху від початкової єдності до множинності стверджувався протилежно спрямований рух – від первісної множинності до консолідованої єдності – методом злиття, схрещення, інтеграції. Спільною помилкою обох концепцій, відзначає М. Брайчевський, було ототожнення процесу глотогенезу (виникнення мов) і етногенезу (утворення народів), які хоча і пов'язані, але майже ніколи не збігаються, що зумовлює потребу чітко розрізнити поняття мовних і етнічних предків. Що ж до механізму розвитку етносів, М. Брайчевський вважав, що в етногонічному процесі диференціація й інтеграція діалектично поєднувалися, тому зводити всю складність до однієї якоїсь лінії – небезпечно і нефахово [2, с. 24–25].

Етногенез українського народу М. Брайчевський пов'язує з проблемою походження слов'ян, які вже від рубежу нової ери виступають у писемних джерелах під назвою венедів. Їм відповідають археологічні пам'ятки зарубинецької і пшеворської культур (II ст. до н.е. – II ст. н.е.), що охоплюють верхню частину басейну Одри, майже всю Надвіслянщину, Середню та Верхню Наддніпрянщину, Верхню Надбужанщину, а в басейні Дністра у той же час жили племена липицької культури, з якими пов'язують, зокрема і Птоломей, найдавніші згадки етноніма «слов'яни». У II ст. н.е. у південній (лісостеповій) частині Східної Європи формується велика східнослов'янська група племен, яка в пізньоантичних джерелах має назву «анти», що разом із спорідненими склавинами займали величезні простори від Грону й Верхньої Одри на заході до Сейму на сході, саме на цій території в II – на початку VII ст. існувала черняхівська культура [2, с. 33–34].

Наприкінці XIX ст. М. Грушевський висловив гіпотезу, що термін «анти» є тогочасною назвою українців. З цього приводу М. Брайчевський зауважив, що це твердження виглядає цілком правдоподібним, але потребує певного уточнення. Зокрема, на його думку, безпосередніми предками українців були не тільки племена черняхівської культури, а й населення Полісся – пізніші деревляни та сіверяни, тому ставити знак рівності між антами й сучасним українським народом не можна – «це б означало спрощення дійсного етногенічного процесу» [2, с. 34].

Власну концепцію походження українського народу М. Брайчевський сформулював так: «Етнічний розвиток Русі йшов за схемою: анти – початкова Русь V–VII століть – Київська Русь IX–XIII століть. У першій половині XI століття від спільного стовбура відгалужується білоруська етнічна спільнота. Головною основою її були Полоцька земля, а також Псков та Смоленськ. У середині та II половині XII століття визначилася російська спільнота, територіальним ядром якої стали Суздальська і Ростовська землі. Генетичною базою формування українського народу залишався отой первісний загальноруський стовбур» [2, с. 52].

М. Брайчевський розкритикував так звану концепцію єдиної давньоруської народності¹, що стала науковим

¹ Більш докладно про концепцію давньоруської народності та її наукову критику див. у працях: Залізняк Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 2–14; Залізняк Л. Українці: витоки та історичні долі. – К.: Темпора, 2011. – С. 143–200; Залізняк Л. Стародавня історія України. – К.: Темпора, 2012. – С. 355–377; Плохій С. Походження слов'янських націй: домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / Сергій Плохій / Авторизований переклад з англійської. – К.: Критика, 2015. – 432 с.

підґрунтям для пізньосередньовічної конценції походження українського народу, яку в радянські часи був змушений пропагувати і сам дослідник. Учений наголошував, що теза про розпад давньоруської народності внаслідок феодальної роздробленості (яка певного часу набула популярності в українській історіографії) та гіпотеза про абсолютну етнічну єдність східного слов'янства, нібито розбиту лише монгольською навалою, є неприйнятними [2, с. 51]. «Основною помилкою обох концепцій було те, – писав М. Брайчевський, – що вони розглядали формування трьох східнослов'янських народів як акт єдиної дії; як розпад початкової загальноруської спільноти. У дійсності той процес не означав зникнення первинної Русі з історичного кону. Він мав складний діалектичний характер, у якому перепліталися як диференціаційні, так і інтеграційні тенденції» [2, с. 51–52].

Всебічно аналізує проблему етногенезу українського народу й відомий український вчений Л. Залізняк. Він намагається визначити реальний вік українського етносу, використовуючи для цього методи різних наук. Зокрема, в одній із перших своїх праць з проблематики українського етногенезу «Походження українського народу» (1996), виданій у серії «Бібліотека українця», вчений для визначення часу народження українського етносу пропонує використовувати методіку археологів для встановлення віку міст. Він зазначає, що в археології історію міста починають не з появи перших людей на його території, а «з поселення, безперервний розвиток якого призвів до постання даного міста» [5, с. 56]. Тобто, зауважує вчений, «за цією методикою часом народження

якогось народу можна вважати період, з якого простежується безперервний і поступальний розвиток його головних етновизначальних ознак» [5, с. 56].

У праці «Походження українського народу» Л. Залізняка виділяє чотири концепції походження українців: пізньосередньовічну, киеворуську, ранньослов'янську і трипільсько-арійську [5, с. 3]. Пізніше він пише лише про три головні версії походження українського народу: трипільсько-арійську, ранньосередньовічну та пізньосередньовічну [9, с. 223; 10, с. 12; 11, с. 13]. Автор докладно аналізує всі концепції і подає широку історіографічну довідку про створення та розвиток кожної з них [12, с. 355–401; 11, с. 11–296]. Найбільш переконливою та науково аргументованою він вважає ранньосередньовічну версію походження українців, адже вона відповідає вже згаданим загальним закономірностям етногенезу в помірній смузі Європи [10, с. 33; 12, с. 389]. Узгоджуючи етногенез українців з цими універсальними законами, Л. Залізняк зазначає: «...безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях між Карпатами, Прип'яттю та Київським Подніпров'ям, як і на землях інших великих європейських етносів, що знаходилися в зоні впливу Римської імперії, простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців» [11, с. 265]. Вчений наголошує, що археологічними відповідниками склавинів була празька культура (V–VII ст.), а антів – пеньківська культура

V–VII ст. [8, с. 390–397]. Ці культури трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України (лука-райковецька культура VIII–IX ст.) [8, с. 400–404]. На думку дослідника, саме лука-райковецька культура стала безпосереднім генетичним підґрунтям Південної Русі, людність якої складалася з 7 споріднених праукраїнських літописних племен, які на кінець X ст. почали активно інтегруватися у відносно єдиний руський народ [11, с. 265]. Цей новий середньовічний етнос і створив потужну Києво-Руську державу, яка дуже швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію та в X–XIII ст. здійснила експансію лісових просторів півночі Східної Європи [7, с. 2–13]. А вже «внаслідок колонізації праукраїнським Києвом балтських та фінських племен лісової смуги Східної Європи постали молоді балто-руські (білоруси, псково-новгородці) та фіно-балто-руські (росіяни) етноси» [9, с. 238].

У дослідженні «Походження українців очима науковців, політиків та фантастів» (2007) Л. Залізняк стверджує, що етногенез українців відповідає універсальним законам етнічного розвитку європейських народів та підпорядковується «... загальновизнаним сучасною європейською етнологією засадничим принципам етнічної історії середньовічної Європи» [9, с. 237], до яких вчений відносить такі:

«1. Методологічний підхід до етносів як етнокультурних організмів, що в певний час народжуються, проходять життєвий цикл і неминуче дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів.

2. Вік етносу визначається ретроспективно, шляхом встановлення за

допомогою різних дисциплін (історія, археологія, мовознавство, етнографія, антропологія тощо) початку безперервності етнокультурного розвитку конкретного народу.

3. Переважна більшість європейських народів, які мешкають у зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилися в ранньому середньовіччі у V–VII ст.

4. Племінний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя і закінчився в IX–X ст. їх консолідацією у власних державах .., які нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів, набуваючи форм середньовічних імперій.

5. У відсталіх провінціях імперій у процесі їх колонізації метрополією зароджувалися молоді постімперські етноси. Вони виникали внаслідок синтезу місцевих традицій з мовно-культурним комплексом імперського народу-завойовника і починали власне історичне буття з моменту відокремлення від імперії» [9, с. 237].

У праці «Походження українців: між наукою та ідеологією» (2008) Л. Залізняк, використовуючи дані різних наук, переконливо доводить необхідність аргументованого наукового підходу до вирішення проблеми українського етногенезу, уникнення зайвої політизації питання та «історичної міфотворчості» [10, с. 31]. Зокрема, він зазначає, що «перш ніж говорити про історичні витоки українського народу, слід визначити, що маємо на увазі під поняттям «народ» і як етнологи визначають вік конкретних етносів» [10, с. 10]. Він стверджує, що для встановлення часу появи українського етносу треба визначити його найголовніші ознаки і простежити, як далеко в минуле сягає

комплекс цих ознак. Цими основними ознаками автор, як і більшість сучасних дослідників, вважає мову, культуру, темперамент, характер, антропологічний тип, самосвідомість, специфічні форми господарювання. Але науковець зазначає, що «... суть етносу визначає саме комплекс різноманітних ознак, а не окремі його елементи [...] Кожен з таких елементів окремо може входити до культурних комплексів багатьох народів, але всякому народу властива своєрідна і неповторна комбінація цих культурних ознак» [10, с. 10–11]. Отже, автор робить такий висновок: «Етнос народжується тоді, коли формується кістяк його етнічного комплексу, а не окремі елементи», ігнорування цього факту «... призводить до появи різноманітних екзотичних концепцій етногенезу» [10, с. 11].

Ще одну помилку у визначенні віку українського етносу Л. Залізняк бачить у неспроможності дослідників розмежувати конкретний визначений етнос від його попередників, бо головним етновизначальним елементом для всякого етносу є тяглість його етнокультурного розвитку, тобто наявність усього комплексу етнокультурних ознак протягом достатньо тривалого часу. Отже, «культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу – визначальний показник його віку й часу зародження...» [12, с. 390].

Таким чином, у своїх працях Л. Залізняк обґрунтовує узгодженість ранньосередньовічної концепції походження українців з універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів та схемою етногенезу східних слов'ян М. Грушевського. Якщо М. Грушевський вважав антив безпосередніми предками українського народу, то Л. Залізняк

переконалий, що ними були саме склавини, а анти лише згодом долучилися до цього процесу. За Л. Залізником, українська етногенетична періодизація має такий вигляд: етногенез українців розпочинається з кінця V ст.; далі – склавини і частково анти (V – VII ст.); літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців (VIII – IX ст.); руський народ (праукраїнці) (IX – XIII ст.) й українці (XIV – XXI ст.).

Процеси становлення, історичного розвитку та розселення слов'ян, а також зародження й формування українського та інших слов'янських народів розкриваються у монографії «Походження українського народу» (2002 р.) відомого українського археолога В. Барана, написаній у співавторстві з Я. Бараном. Головним завданням автори вважають вивчення на основі археологічних джерел проблем формування слов'янських етнокультурних груп на території Східної та Центральної Європи. Основна увага дослідників спрямовується на розкриття історичних витоків українського етносу, які, на їхню думку, сягають раннього середньовіччя, та на визначенні місця українського народу серед інших народів Європи.

Схематично етногенез українського народу, за В. Бараном, можна зобразити так:

I. Слов'яно-венедський період (рубіж ер – IV–V ст.).

1. Зарубинецька культура (слов'янські елементи) (III–I ст. до н. е. – I ст. н. е.).

2. Пізньозарубинецька культура – наступниця зарубинецької (I–II ст. н. е.).

3. Волино-Подільська культура. Утворилася як синтез пам'яток Зарубинецької, Пшеворської та в деякій мірі Липицької культур (I–II ст. н. е.).

4. Черняхівська культура (слов'янські елементи). Утворилася на основі синтезу пам'яток Волино-Подільської та Пізньозарубинецької культур (II–V ст. н. е.).

5. Київська культура. Утворилася на основі пізньозарубинецьких пам'яток у синтезі з пшеворськими (кінець II – початок III – середина V ст. н. е.).

II. Раннє середньовіччя – V–VII ст. н. е.

1. Празько-Корчацька культура склавинів. Утворилася на основі слов'янських елементів Черняхівської культури, можливо, у незначній мірі і Пшеворської (V–VII ст. н. е.). Саме склавини стали ядром формування українського народу.

2. Пеньківська культура антів утворилася на основі слов'янської частини Черняхівської культури Лівобережжя типу Хлопкова-Боромлі та елементів Київської культури (V–VII ст. н. е.).

Інтеграція склавинів та антів у ранньому середньовіччі після Великого розселення слов'ян приводить до утворення окремої етнокультурної спільноти, що пізніше отримала назву української.

III. Слов'яни напередодні утворення Київської Русі VIII–X ст.

1. Райковецька культура – наступниця Празько-Корчацької культури (дулібо-волинський племінний союз, у який входили племена волинян, деревлян, полян, уличів, тиверців, хорватів).

2. Роменська культура склалася на основі пеньківських старожитностей антів у поєднанні з пам'ятками Празько-Корчацької, Колочинської та Райковецької культур. Ця культура охоплювала плем'я сіверян.

Етнокультурний симбіоз Райковецької та Волинцівсько-Роменської культур стає основою формування українського народу, коріння ж процесу зародження

українців сягають пізньоримського та ранньосередньовічного часів.

IV. Доба Київської Русі та період після її розпаду. Завершення формування українського народу.

А тепер більш докладно розглянемо та проаналізуємо цю схему. Розпочнемо з цитати самого В. Барана, у якій він наголошує: «Наукові пошуки старожитностей, що належали б предкам слов'ян, у культурах неоліту, енеоліту, доби бронзи, або навіть раннього заліза поки що можуть бути виражені як ймовірні гіпотези» [1, с. 243]. Спроби назвати ті чи інші археологічні культури первісності слов'янськими, а то й протоукраїнськими, вчений оцінює як «... тимчасовий спалах романтизму, викликаний відродженням української державності» [1, с. 243]. В. Баран зазначає, що виразні слов'янські елементи вдалося почасти виділити лише в культурах рубежу ер: Зарубинецькій (III до н.е. – I ст. н. е.) та Пшеворській (рубіж ер – V ст. н. е.). Елементи слов'янської матеріальної культури були основними при наявності ще балтських та германських у зарубинецьких пам'ятках на території України та Білорусії, у пшеворських старожитностях на території Польщі вони займали незначне місце поряд з основними германськими та кельтськими. У I ст. н. е. Зарубинецька культура трансформується в Пізньозарубинецьку на Подніпров'ї. Елементи Зарубинецької культури разом з елементами Пшеворської та Липицької культур у Подністров'ї утворюють Волино-Подільську групу пам'яток, тобто у другій половині I ст. та у II ст. н. е. праслов'яни на території України представлені пізньозарубинецькими та волино-подільськими старожитностями. Далі слов'янські елементи знаходимо у

Київській культурі, яка формується в III ст. н. е. на основі пізньозарубинецьких пам'яток і пшеворських старожитностей та в синкретичній Черняхівській культурі, слов'янський компонент якої сформувався на основі синтезу пам'яток Волино-Подільської та Пізньозарубинецької культур (датується II–V ст. н. е.). Це підтверджується і писемними джерелами. На території Південно-Східної Європи, де римські автори I ст. н. е. Пліній Старший, Тацит і Птоломеї серед інших племен називають венедев. З ними можна пов'язати пам'ятки Зарубинецької, Пізньозарубинецької, Волино-Подільської, Київської та частини Черняхівської культур. Зі зникненням цих культур на території України закінчується венедевський період у розвитку слов'ян. Наступає раннє середньовіччя, представлене слов'янськими пам'ятками V–VII ст. Археологія для V–VII ст. знає принаймні три слов'янські культури: Празько-Корчацьку, Пеньківську і Дзедзіцьку. Празько-Корчацька культура утворилася на основі слов'янських елементів Черняхівської культури. Підґрунтям Пеньківської культури були як слов'янські групи Черняхівської, так і пам'ятки Київської та Черняхівської культур. Основою Дзедзіцької культури були слов'янські старожитності Пшеворської культури. Ареали цих культур відповідають регіонам, де писемні джерела VI–VII ст. (Йордан, Прокопій Кесарійський, Маврикій) розміщують відповідно склавинів, антів та венедев. Зокрема, Йордан у «Гетиці» впевнено пов'язує сучасні йому племена склавинів та антів з венедами, про яких згадують римські автори I–II ст. Це твердження визначає праслов'янську належність венедев. Слов'янська матеріальна культура

всіх описаних старожитностей досить чітко відрізняється від неслов'янських сусідніх культур. Разом з тим уже на ранніх етапах виокремлюються пам'ятки різних слов'янських груп: венеців, склавинів, антів. Ці групи різняться прикметами тільки їм специфічними рисами, що дає можливість розглядати їх як окремі культури, специфіка яких проявляється в характері житлових будівель, поховальному обряді, кількісному співвідношенні різних типів посуду. В. Баран зазначає, що «кожна із представлених культур до великого розселення слов'ян характеризує окремі групи східного, південно-східного і західного слов'янства» [1, с. 163]. Вчений стверджує, що «такі значні археологічні культури, як Празько-Корчацька, котра належить склавинам, Пеньківська, залишена антами, Дзедзіцька, що зберегла в ранньому середньовіччі традиції привіслянських венеців на території Середньої і Північної Польщі, представляли вже не окремі племена, а слов'янські племінні союзи, особливо після великого слов'янського розселення. У них ми вбачаємо зародження основ майбутніх слов'янських народностей, у тому числі української, на обох берегах Дніпра Лісостепової України» [1, с. 164].

Отже, підсумовує вчений, «унікальність ранньосередньовічних слов'янських старожитностей V–VII ст. полягає [...] в тому, що вони, з одного боку, уможливають ретроспективне виділення слов'янського етнографічного компонента в попередніх синкретичних культурах першої половини I тис. н. е., а через них – у більш ранніх». З іншого боку, вони «... становлять підґрунтя, з якого виростають всі наступні слов'янські культури, що репрезентують

уже ті слов'янські племінні групи і союзи V–X ст., у середовищі яких зароджуються ембріони сучасних слов'янських народів» [1, с. 309]. «Доленосною подією для всіх слов'янських народів» [1, с. 192] вчений називає велике розселення слов'ян, яке відбулося в V–VII ст., та зауважує, що історичне значення великого розселення слов'ян ще недостатньо оцінене істориками та археологами, бо саме «велике розселення слов'ян у V–VII ст. стало основою їх перерозподілу на східних, західних і південних і започаткувало процеси подальшої їх диференціації в межах кожної із згаданих груп. У VIII–X ст. не існувало ні східної, ні західної, ні південної слов'янської етнічної спільності, а були східні, західні й південні слов'янські племена або їх союзи. Тому кожен із сьогоденних слов'янських народів управі шукати свої витоки в середовищі тих історичних подій, що відбувалися на просторах Східної і Середньої Європи в епоху великого розселення народів» [1, с. 204].

У VIII–X ст. на території України відомі дві археологічні культури. Це Райковецька культура, яка виникає на Правобережжі від Дніпра до Вісли і від Прип'яті до Карпат і Буковини на основі Празько-Корчацької культури склавинів, та Волинцівсько-Роменська культура, яка виникає як результат поєднання елементів Пеньківської, Празько-Корчацької культур та впливів Райковецької культури на Дніпровському Лівобережжі. Таким чином, усі племена VIII–X ст., які називає головне історичне джерело того періоду «Повість минулих літ», написане монахом Києво-Печерської лаври Нестором, на Правобережжі Дніпра вписуються в межі Райковецької культури, а лівобережне плем'я сіверян

виникає на змішаній склавино-антській основі. Отже, племена склавинів, представлені Празько-Корчацькою культурою, та антів, представлених Пеньківською культурою, «інтегруються і в межах українського лісостепу та утворюють етнокультурний симбіоз, представлений у VIII–X ст. Райковецькою і Волинцівсько-Роменською культурами. Останній стає основою зародження української народності» [1, с. 310]. Але початок творення українського народу вчений відносить саме до ранньосередньовічного часу, «... коли старожитності склавинів стали підосною матеріальної культури всіх східнослов'янських племен межиріччя Дніпра, Дністра і верхньої Вісли...» [1, с. 311].

Таким чином, за В. Бараном, саме велике розселення слов'ян у V–VII ст. приводить до виникнення, а потім і до відокремлення тієї групи східнослов'янських племен, яка в майбутньому стала основою для утворення українського етносу. Згодом склавини (носії Празько-Корчацької археологічної культури) та анти (носії Пеньківської археологічної культури) об'єднуються й утворюють людність Райковецької і Волинцівсько-Роменської археологічної культури, яка стала базою зародження українців. В. Баран вважає, що український етногенез мав таку періодизацію: 1) слов'яно-венедський період (рубіж ер – IV–V ст. н.е.); 2) раннє середньовіччя (V–VII ст.); 3) слов'яни напередодні утворення Київської Русі (VIII–X ст.); 4) Київська Русь та період після її розпаду (кінець X ст. – початок XIII ст.).

У 2004 р. вийшла книга «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов» українського вченого Г. Півторака, у якій він намагається дати відповідь на

питання, з якого часу починається історія українців як окремого етносу. Вчений стверджує, що «визначальним показником часу зародження конкретного етносу з усіма його характерними ознаками, включаючи й мову, вважається культурно-історична неперервність його розвитку», а головним елементом будь-якого етносу є саме неперервність етнокультурного розвитку, а не певний постійний набір етновизначальних ознак, бо етновизначальні елементи матеріальної та духовної культури, а також мови можуть змінюватися протягом тривалої історії етносу дуже суттєво, аж до невпізнанності [14, с. 32]. Однак, наголошує Г. Півторак, «завдяки неперервності розвитку зберігається генетичний зв'язок між окремими фазами розвитку культури та мови даного етнічного організму протягом усього його життя» [14, с. 32]. Так, науково доведена та підтверджена археологічними матеріалами неперервність розвитку матеріальної та духовної культури простежується на українських землях лише від VI ст. н. е., за останні 1500 років. Г. Півторак, як і Л. Залізняк, стверджує, що археологи можуть з цього часу чітко прослідкувати безперервний розвиток традицій виготовлення посуду і спорудження житлових будівель на Середній Наддніпрянщині і Верхній Наддністрянщині, на Волині та в Галичині [14, с. 33–34]. Усе це, на його думку, «... є вагомою й цілком достатньою підставою для того, щоб історію українців як окремого етносу починати, услід за М. Грушевським і багатьма іншими істориками, від середини I тис. н. е., тобто безпосередньо від розпаду праслов'янської етномовної спільності» [14, с. 34].

На думку дослідника, слов'яни у Східній Європі спочатку населяли лише

територію в межах сучасного українського Полісся та Лісостепу, де у середині I тис. н. е. почав формуватися український етнос. Цю територію після розпаду праслов'янської етномовної спільності заселяли хоча й близькі, але все ж таки різні групи слов'янських племен – більш численні склавини й менша група антів. Через це протоукраїнська територія була неоднорідна і виразно ділилася на два етнографічно і, можливо, діалектно відмінні масиви: північний і південний. Таким чином, узагальнює вчений, північний масив охоплював Полісся, Волинь, Наддністрянщину і Прикарпаття та у загальних рисах співвідносився з територією розселення склавинів. Нащадками ж склавинів були численні племена, що згодом об'єдналися в племінні союзи дулібів, волинян, деревлян, дреговичів, північних полян і частково – сіверян [14, с. 56].

Також науковець стверджує, що «південний протоукраїнський етномовний масив» сформувався на початку VI ст. н. е. в лісостеповій частині Середньої Наддніпрянщини, включаючи також і середні течії Сули, Псла і Ворскли, й у Надпоріжжі, по Дніпру між Тясмином і Россю і в Прутсько-Дністровському межиріччі [14, с. 56]. Південний протоукраїнський етномовний масив співвідноситься, на думку вченого, з пеньківською археологічною культурою, яка проіснувала від VI до кінця VII ст. н. е. Ареал побутування пеньківської культури досить чітко збігається з територією розселення антів, про яких розповідають Йордан та Прокопій Кесарійський. А нащадки склавинів та антів на кінець VII ст. н. е. вже були на переддержавному рівні організації суспільства. Союзи племен, які на той час

створювалися, були, очевидно, тимчасовими конгломератами різних племен або союзами дружинників різних племен, що організовувалися під час військових походів [14, с. 57]. Однак з часом, переконаний вчений, створювалися стабільні союзи сусідніх племен, які поступово переростали в феодалні князівства. Отже, «... коли ці князівства увійшли до складу Київської Русі, повного й остаточного злиття колишніх союзів племен в один етнос не сталося, бо люди були міцно прив'язані до своєї землі традиціями предків і послідовно зберігали свої етнічні й діалектні особливості» [14, с. 57]. Усі взаємозв'язки і взаємовпливи у той час відбувалися, на думку Г. Півторака, на регіональному рівні, тобто перш за все з сусідніми племенами. Саме тому разом із консолідаційними процесами у середині всієї держави значно інтенсивніше відбувалися об'єднувачі процеси в окремих її регіонах, а саме у Наддністрянщині, Поліссі, Прикарпатті і Волині, у Полоцько-Смоленському регіоні, Псковсько-Новгородській, а згодом і Ростово-Суздальській землях [14, с. 57].

Науковець доходить висновку, що «виникнення окремих східнослов'янських народностей, зокрема й української, відбувалося не внаслідок поділу так званої давньоруської народності на три частини, а шляхом консолідації кількох суміжних і близькоспоріднених груп східнослов'янських територіально-племінних об'єднань у компактні культурно-етнографічні масиви» [14, с. 57]. У ході подальшої консолідації цих масивів вони, на думку вченого, переросли в українську, російську та білоруську народності. Однак «консолідація східнослов'янських територіально-племінних об'єднань відбувалася не синхронно: як

свідчать археологічні джерела, різниця в матеріальній і духовній культурі між окремими проукраїнськими племінними союзами Півдня почала зникати ще в переддержавний період у VIII – IX ст., і в XI – XII ст. їхня культура вже становила відносно монолітну цілісність» [14, с. 57].

Отже, підсумовує Г. Півторак, є усі підстави вважати, що «... вже на кінець XII ст. українська народність у тому розумінні, до якого ми звикли ще зі шкільної лави, в основному сформувалася і мала дві гілки: галицько-волинську (вона зберегла за собою традиційну назву Русь) і наддніпрянську, для якої з кінця XII ст. з'являється назва Україна» [14, с. 58].

Таким чином, згідно з поглядами Г. Півторака, український етнос почав формуватися у VI ст. н. е., в основному сформувався у кінці XII ст., маючи дві основні гілки: галицько-волинську (зберегла традиційну назву «Русь») і наддніпрянську (пізніше отримала назву «Україна»). Вчений заперечує існування так званої давньоруської народності й переконаний, що виникнення самодостатніх східнослов'янських народів (українців, білорусів і росіян) відбулося не внаслідок дезінтеграції давньоруської народності, а шляхом консолідації етнокультурно-споріднених східнослов'янських територіально-племінних об'єднань у компактні культурно-етнографічні масиви, і цей процес відбувався не синхронно, а з певними часовими розбіжностями.

Доктор історичних наук С. Павлюк у книзі «Походження українського народу» (2006) подає свою концепцію українського етногенезу. Український народ, вважає він, належить до таких етнічних спільнот, генетичну і соціальну тяглість якого можна відраховувати від останніх

століть до нашої ери [13, с. 31]. А «поступ етнічних спільнот забезпечувався насамперед злагодженою ендегенною взаємодією у сукупності із зовнішніми гео-ландшафтними, а точніше – з біоценозними факторами – клімат, флора, фауна тощо» [13, с. 175]. У цьому контексті «етногенеза виступає як сукупність історичних, соціокультурних явищ і процесів, біоценозних факторів, які спричинили до утворення етносу» [13, с. 175–176]. В етногенезі вчений виділяє дві стадії: початкову (етногонічна стадія або етногонія), коли формувалась праєтнічна спільнота, і власне етногенез «... як процес становлення генетично-родинних, соціальних та історично стабільних утворень, еволюція яких простежується історично від родів, родів-лінідів, через племена, племена-чифдоми до народу і нації» [13, с. 176].

За С. Павлюком, територію сучасної України протягом багатьох тисячоліть заселяли різні племена, творці різних археологічних культур, і ці давні племена опосередковано причетні до етногенезу українського народу «... як ті, що постійно підтримували життєдіяльність на наших теренах і від яких успадковувались наступними племенами господарські та культурні досягнення» [13, с. 36]. Однією з цих культур була трипільська археологічна культура (V – III тис. до н. е.), яку створили місцеві неолітичні племена та прийшли племена з Балканського півострова.

С. Павлюк звертає увагу, що за ранньозалізного часу населення території України чітко поділяється на дві групи: напівкочове, що заселяло степ (скіфська та сарматська археологічні культури), та скотарсько-хліборобське – у лісостеповій та лісовій зонах, тісні взаємозв'язки

між якими зумовлювали об'єднувчі процеси. А вже до II тис. до н. е. на величезному просторі між Дніпровським Лівобережжям, Прип'яттю, Віслою, Карпатами і степами Північно-Західного Причорномор'я сформувався «сталий праслов'янський масив» [13, с. 36–37].

Спираючись на дослідження українських славістів, С. Павлюк пише, що «... процес формування слов'янського етносу до III – II ст. до н. е. відбувався, головним чином, у Повісленні, охоплюючи також територію Волині» [13, с. 37–38]. Подальший розвиток праслов'янського масиву можна побачити у племенах зарубинецької культури (II ст. до н.е. – I ст. н.е.), що охоплювала східний регіон давньослов'янського масиву в басейнах середньої і верхньої течій Дніпра, Прип'яті, Південного Побужжя. Засновниками цієї культури були прийшли праслов'янські племена, можливо, праслов'яно-балтські племена та частина місцевих жителів. Після виникнення зарубинецької культури центр слов'янського етногенезу перемістився у межиріччя Вісли і Дніпра [13, с. 38].

Крім того, С. Павлюк характеризує кожен історичний період. На рубежі ер завершився період формування праслов'янських племен, а з VI ст. н. е. починається відлік власне слов'янської історії [13, с. 37]. Наприкінці I ст. н. е. зарубинецька етнокультурна східнослов'янська спільнота розпадається під натиском сарматів та основна маса населення зарубинецької культури відходить у Верхнє Подністрів'я та Подесення, витісняє з цих земель балтів і частково асимілює їх. Центр слов'янського розвитку в I – II ст. н. е. переходить у західні області сучасної України, які не постраждали

від сарматської навали. У цих областях формується так звана зубрицька культура, що ідентифікується з давньослов'янськими племенами венедів. Археологічні культури I ст. н. е. представлені східними слов'яно-венедями (ареал зарубинецької та пізньозарубинецької культур), західними слов'яно-венедями (ареал зубрицької культури), дулібами (територія липицької культури) [13, с. 38]. Таким чином, «... якщо венеди західного регіону в процесі свого культурного розвитку «поглинули» у той час якусь частину дакійського та германського етносу, то східні слов'яни увібрали в себе значний балтійський та сарматський культурний компонент» [13, с. 39].

У II ст. н.е., на думку вченого, стає помітною стабілізація етнокультурної та політичної ситуації на українських теренах. Археологічні джерела засвідчують поглиблення культурних зв'язків між слов'янськими племенами, що заселяли Волинь, Подністрів'я, Подніпров'я, та уніфікацію їхньої матеріальної та духовної культури. Це «... свідчить про економічну і політичну консолідацію слов'янських племен венедів між Дністром і Дніпром, утворення на цій основі єдиної етносоціальної одиниці» [13, с. 39]. Вчений зауважує, що важливий процес в історичному розвитку слов'янства був перерваний навалюю готів, які в останній чверті II ст. вирушили на Волинь, примусивши волинських слов'ян переміститися у Подністрів'я та частково у Середнє Подніпров'я, де вони взяли участь у формуванні нової київської культури [13, с. 39].

Таким чином, підсумовує С. Павлюк, «готи ніби розрізали єдиний слов'янський масив на дві половини з центром у Подністрів'ї, де з середини III ст.

формується своєрідна слов'янська культура черняхівського типу, і Подесенні, в якому слов'яни створили київську культуру» [13, с. 40]. Решта території України перебувала до кінця III ст. під гнітом готів, які стали каталізатором формування черняхівської культури, у середовищі якої мали місце значні процеси інтеграції різних етнокультурних груп, але ці процеси не завершилися створенням нової етнокультурної спільності, бо були зупинені приходом кочових племен гунів, які розгромили готів і стали причиною розпаду черняхівської культури [13, с. 40].

У другій половині V ст., за С. Павлюком, розпочинається формування власне слов'янських культур, саме в цей час на території Європи відбуваються важливі політичні та етнічні процеси, пов'язані з остаточним розгромом готів, розпадом Західноримської імперії та активним наступом слов'ян на Візантію. На той час у слов'ян завершується розпад первіснообщинного ладу і починається становлення класових відносин та формування військової демократії, відбувається утворення великих міжплемінних союзів слов'ян, а саме антського і склавинського об'єднання [13, с. 40].

На думку С. Павлюка, один із перших союзів, що, напевно, сформувався ще у IV ст. під час боротьби з готами і проіснував до VII ст. н. е., мав назву дулібського. Дулібський союз об'єднував дулібів, волинян, бужан і займав територію Волині й Поділля. На території Волині жило також плем'я древлян, а на схід від древлян знаходився один із найбільших східнослов'янських союзів – полянський союз племен, центром якого був Київ [13, с. 41].

Південну околицю земель східних слов'ян заселяли племена уличів та

тиверців, що жили у Південному Побужжі та Подністров'ї, численний племінний союз (розпався під нападом аварів) становили білі хорвати, які займали землі Прикарпаття, на лівому березі Дніпра жили сіверяни. На зламі VIII – IX століть ці племена утворюють державне об'єднання Руська земля, до складу якого увійшли також племена дреговичів, радимичів, в'ятичів, кривичів та ільменських слов'ян. Загалом, констатує дослідник, основу Руської держави склали «... близькі за походженням племена, які усвідомлювали свою причетність до створених уже господарських і культурних надбань, володіли спільною мовою й освоїли певну територію», а саме племена полян, древлян, волинян, дулібів, сіверян, тиверців, білих хорватів та уличів, які склали основу руського (давньо-руського) народу, і саме цю частину племен Руської держави охоплював етнонім «руський», «русич» [13, с. 44–45]. Тому «... вже у Руській державі сформувались усі ознаки існування українського народу: самоназва як етнополітонім (назва держави) «Русь», етноніми «русич», «руський», культурна і психологічна спорідненість центрально-руського етнокультурного масиву, достатньо органічно поєднані господарські зв'язки на віддавна освоєній території» [13, с. 45].

Отже, підсумовує С. Павлюк, «витоки української етногенези, за даними культурної спадщини, безперечно сягають енеоліту, а можливо, й неоліту, культурними набутками яких діахронно користувались послідовні поселенці теперішніх українських земель; генетична спадковість простежується від рубежу нової ери, як групи племен, чия присутність на етнічній території є постійною, із врахуванням мікроміграцій упродовж

I тис. н. е.» [13, с. 177]. Суспільно-політична еволюція, яка почалась у VI ст. із виникненням чіфдомів як нового етапу суспільного структурування племінних союзів, завершила праруський (проукраїнський) період реально-історичної генези українського народу. А вже з антсько-полянського конфедеративного утворення «Руська земля» почалася власне етнічна історія українців [13, с. 177].

Таким чином, за С. Павлюком, українці належать до таких народів, генетичну тяглість яких можна відраховувати від останніх століть до нашої ери. Разом з тим вчений безпосередньо пов'язує український етногенез із загальнослов'янським. Він переконаний, що на ці взаємопов'язані етногенетичні процеси мала великий вплив цілісна сукупність історичних, соціокультурних, геополітичних і біоценозних явищ, подій і факторів. На думку С. Павлюка, саме антський союз племен стає основою утворення і формування українського етносу.

Намагаються віднайти відповідь на питання, коли і як на історичній арені з'явився український етнос, і автори колективної монографії «Походження, становлення та розвиток українського народу» (2010). Вони досліджують проблему походження українського народу, використовуючи нові методологічні засади та концептуальні підходи етнологічної науки, а також базуючись на теоретико-методологічних принципах сучасної етнології, етнофілософії та етнопсихології. Так, Т. Воропаєва розглядає етногенез і етнічну історію як головні процеси етнічної еволюції. Дослідниця також виділяє поняття «передісторія» – сукупність усіх суспільно-історичних та етнокультурних процесів,

які відбувалися до моменту етногенезу перед утворенням даного етносу, а також усі ті культурно-історичні події та міграції, що стають передумовою появи конкретного етносу; тобто все те, що випереджає зародження етнічного ядра народу, маючи певний вплив на майбутні етногенетичні процеси [3, с. 8–9].

За Т. Воропаєвою, етногенез – це походження народу, перший етап його етнічної історії (або первинний момент зародження нового етносу), коли формується ядро етносу та його головні структуроутворюючі ознаки, які визначають його самобутність, оригінальність і несхожість на інші етноси. Індикатором зародження етносу, на її думку, є поява групи споріднених племен, які поступово інтегруються в етнотериторіальні спільноти, а пізніше – у сформований етнос. Для визначення початкової межі етногенезу Т. Воропаєва вводить поняття «етногонічний вузол» – «... складне сплетіння зв'язування родоплемінних спільнот в історично зумовленому, довготривалому, діючому на конкретній території процесі взаємного протягування та змішування певного числа протоетнічних одиниць, внаслідок чого утворюється зав'язок (тобто початок, зачаток, основа, початковий стан розвитку етнічної спільноти), ядро нового етносу» [3, с. 8].

Етногонічний вузол формується на основі вже існуючих етнічних компонентів, які створюють новий унікальний комплекс етновизначальних ознак (особливості мови, фізичного типу, матеріальної, соціальної і духовної культури). Системоутворюючим фактором цих ознак виступає українська етнічність (українськість). Етнічність, вважає Т. Воропаєва, – це сукупність суб'єктивних і

об'єктивних ознак, які відрізняють одну етнічну спільноту від іншої [3, с. 22]. Українська етнічність репрезентується в українськості. Українськість на початкових етапах етногенезу розглядається як «... унікальне поєднання культурно-специфічних рис, ознак, характеристик і установок, властивих для даної спільноти, які поділяються більшістю членів спільноти, спеціально фіксуються та передаються від покоління до покоління» [3, с. 25]. На більш пізніх етапах етногенезу та протягом етнічної історії українськість постає як відносно цілісна адаптивно-еволюційна система ознак і диспозицій, «... у якій органічно поєднані раціональні й ірраціональні, популяційно-спільнотні та спадкоємно-культурні начала» [3, с. 25].

Важливе місце у своїй праці Т. Воропаєва відводить поняттю культурогенезу, який розглядає як «... складний і багатолінійний процес зародження й послідовного розвитку культури як такої» [3, с. 14]. Етногенез і культурогенез, на її думку, нерозривно пов'язані між собою. Бо культурогенез «... зумовлюється природно-географічними, господарсько-економічними та соціокультурними чинниками, а також психосоціальними чинниками та адаптаційними можливостями людей» [3, с. 15].

Т. Воропаєва наголошує, що правильне розуміння і використання поняття «культурогенез» дає можливість виявити наскрізну лінію геокультурного, господарського та соціокультурного розвитку етносу, що вкрай важливо для дослідження етногенетичних процесів. Однією з головних ознак закінчення етногенетичних процесів, стверджує вчена, є поява колективної етнічної самосвідомості та колективної самоназви

спільноти – етноніма, який фіксує усвідомлення людьми їхньої причетності до власного народу [3, с. 14–15].

Важливою умовою для утворення нового етносу є також етногенетична ніша – «... локальний регіон ойкумени, що має специфічні природно-географічні (сукупність клімату, рельєфу, вод, ґрунтового й рослинного покриву, тваринного світу) і геокультурні (зафіксовані в культурно-історичному досвіді місцевих спільнот особливості взаємодії з природним середовищем і способи культурної адаптації до нього) параметри, а також чіткі популяційно-спільнотні кордони» [3, с. 18].

Отже, підсумовує дослідниця, засадничими позиціями у дослідженні етногенезу будь-якого народу є утворення вузла етногонічного процесу, формування комплексу головних етновизначальних ознак, визначення перших носіїв цього комплексу, становлення етнічного ядра, окреслення етногенетичної ніші й етнічної території, простеження безперервності культурно-історичних процесів, а також наявність етноспадкоємної лінії неперервного розвитку народу [3, с. 12].

Т. Воропаєва виділяє декілька фаз етногенезу українців, який тривав з V до середини IX ст.

Перша фаза етногенезу – це фаза «етногонічного зв'язування». Вона тривала з V до VII ст. В цей період був започаткований особливий вузол українського етногонічного процесу (початкова основа етногенезу) та відбулося формування ядра українського етносу. Етногонічний вузол утворився на ґрунті взаємодії східної частини склавинів і північної частини антів. Також відбулось приєднання до них іранських, тюркських і інших етнічних компонентів. Як наслідок цієї

взаємодії «... утворюються перші про-українські племена, які поступово інтегруються в етнотериторіальні спільноти ...» [3, с. 419].

Саме з утворенням етногонічного вузла починає поступово формуватися українська етнічність (українськість), яка виступає системоутворюючим фактором етновизначальних ознак.

Друга фаза етногенезу – це фаза етноплемінного розвитку (VIII – середина IX ст.). У цій фазі відбуваються накопичення та утвердження елементів давньоукраїнського етнокультурного комплексу. Також із цього періоду простежується неперервний розвиток етновизначальних ознак українців. Основа давньоукраїнського етнокультурного комплексу формувалася на землях Волині, Прикарпаття, Поділля, Київщини. Ці території створювали українську етногенетичну нішу. Носіями комплексу етновизначальних ознак були літописні племена волинян, деревлян, полян, уличів, тиверців, білих хорватів. Вони створили Райковецьку археологічну культуру кінця VII – початку X ст. Т. Воропаєва зазначає, що саме з цього часу можна виявити етнокультурну спадкоємність матеріальної культури. В кінці другої фази етногенезу відбувається активізація етноконсолідаційних процесів у межах праукраїнських племен і союзів племен, що призводить до виокремлення головного етнополітичного центру – Києва. Політична активність давньоукраїнських племен призвела до появи державного утворення «Руська земля» (у 60-ті роки IX ст.). Ядром цієї держави стають полянські землі. Етронім «поляни» поступово виходить із ужитку і замінюється етронімом «Русь» [3, 421]. Отже, «закінченням етногенетичних процесів і

початком етнічної історії українського народу можна вважати другу половину IX ст., коли постала держава «Руська земля» і почала утверджуватись колективна самоназва давньоукраїнської спільноти» [3, 421].

Таким чином, за Т. Воропаєвою, етногенез українського народу розпочинається саме в V ст., в цей час формуються етногонічний вузол і ядро українського етносу, яке має склавино-антську основу. Завершується етногенез українців у середині IX ст. з появою держави Русь і самоназви «русини». З середини IX ст. починається етнічна історія українців, яка тривала до середини XVI ст. А з XVI ст. розпочинається етап національного розвитку, який триває і нині.

Таким чином, після відновлення Україною незалежності версії ранньосередньовічного етногенезу українського народу починають активно розроблятися провідними українськими науковцями. Одним із перших виклав свою нову концепцію українського етногенезу М. Брайчевський у 1993 р. Згідно з уявленнями вченого, походження українського народу відбувається за такою схемою: анти – початкова Русь V–VII ст. – Київська Русь IX – XIII ст., а далі – поступальний і цілеспрямований розвиток української етнічної спільноти. На думку В. Барана, племена склавинів, представлені Празько-Корчацькою культурою, та антів, представлених Пенківською культурою, інтегруються і в межах українського лісостепу утворюють етнокультурний симбіоз, представлений у VIII–X ст. Райковецькою і Волинцівсько-Роменською культурами. Цей симбіоз і стає основою зародження українського народу. За Л. Залізником, культурно-історична безперервність

розвитку конкретного етносу є визначальним показником його віку й часу зародження. Вчений також вважає, що неперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Тому тяглість та безперервність розвитку в Північно-Західній Україні засвідчують існування одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Г. Півторак стверджує, що історію українців як окремого етносу можна починати від середини I тис. н. е., тобто безпосередньо від розпаду праслов'янської етномовної спільності. С. Павлюк зазначає, що тяглість українського народу можна прослідкувати від останніх століть до нашої ери. За Т. Воропаєвою, етногенез українського народу розпочинається в V ст., а завершується у середині IX ст. з появою держави Русь і самоназви «русини».

Отже, дослідивши праці прибічників теорії ранньосередньовічного походження українського народу, можемо стверджувати, що на цей час версія про виникнення українців у ранньому середньовіччі є панівною у сучасному українському науковому середовищі та, на думку провідних вітчизняних вчених, найбільш відповідає універсальним законам етнічного розвитку європейських народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. – 406 с.
2. Брайчевський М. Ю. Конспект історії України / Михайло Юліанович Брайчевський. – К.: Знання, 1992. – 205 с.
3. Воропаєва Т. Теоретико-методологічний підхід до вивчення та становлення українського народу / Воропаєва Тетяна Сергіївна // Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія / М. І. Обушний, В. Д. Баран, Т. С. Воропаєва та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – С. 7–30.
4. Воропаєва Т. Український етнос як основа формування модерної нації / Воропаєва Тетяна Сергіївна // Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія / М. І. Обушний, В. Д. Баран, Т. С. Воропаєва та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – С. 409–528.
5. Залізняк Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність / Леонід Львович Залізняк // Пам'ять століть. – 1996. – №2. – С. 2–14.
6. Залізняк Л. Л. Походження українського народу / Залізняк Леонід Львович. – К.: Бібліотека українця, 1996. – 80 с.
7. Залізняк Л. Л. Етногенез українців, білорусів та росіян за даними археології / Леонід Львович Залізняк // Пам'ять століть. – 1997. – № 4. – С. 2–13.
8. Залізняк Л. Л. Археологія України: курс лекцій: навч. посібник / Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. – К.: Либідь, 2005. – С. 504.
9. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів / Л. Л. Залізняк // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XV. – С. 223–241.
10. Залізняк Л. Походження українців: між наукою та ідеологією: популярне видання / Леонід Залізняк. – К.: Темпора, 2008. – 104 с.
11. Залізняк Л. Стародавня історія України. – К.: Темпора, 2012. – 542 с.
12. Залізняк Л. Українці: витоки та історичні долі. – К.: Темпора, 2011. – 424 с.
13. Павлюк С. П. Етногенеза українців: спроба теоретичної реконструкції / С. П. Павлюк. – Львів, 2006. – 247 с.
14. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі

«спільної колиски» / Григорій Петрович Півторак. – [2-ге вид., доповнене]. – К.: Арістей, 2004. – 180 с.

15. Плохій С. Походження слов'янських націй: домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / Сергій Плохій / Авторизований переклад з англійської. – К.: Критика, 2015. – 432 с.

REFERENCES

1. BARAN, V., BARAN, Ya. (2002). *The Origin of the Ukrainian People*. Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho, 406 p. [in Ukr.]

2. BRAICHEVSKYI, M. (1993). *An Abstract of the History of Ukraine*. Kyiv: Znannia, 205 p. [in Ukr.]

3. VOROPAIEVA, T. (2010). Theoretical and Methodological Approach to the Study and Formation of the Ukrainian People. In: *The Origin, Establishment, and Development of the Ukrainian People: A Monograph*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr "Kyivskiy universytet", pp. 7–30. [in Ukr.]

4. VOROPAIEVA, T. (2010) Ukrainian Ethnos as the Basis for the Formation of Modern Nation In: *The Origin, Establishment, and Development of the Ukrainian People: A Monograph*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr "Kyivskiy universytet", pp. 409–528. [in Ukr.]

5. ZALIZNIAK, L. (1996). Ancient Russian Folk: An Imperial Myth or Historical Reality. *Pamiat stolit*, (2), pp. 2–14. [in Ukr.]

6. ZALIZNIAK, L. (1996). *The Origin of the Ukrainian People*. Kyiv: Biblioteka

ukraintsia, 80 p. [in Ukr.]

7. ZALIZNIAK, L. (1997). Ethnogeny of Ukrainians, Belarusians and Russians according to Archaeology. *Pamiat stolit*, (4), pp. 2–13. [in Ukr.]

8. ZALIZNIAK, L., ed., et al. (2005). *Archaeology of Ukraine: A Lecture Course: A Study Guide*. Kyiv: Lybid, 504 p.

9. ZALIZNIAK, L. (2007). The Origin of Ukrainians through the Eyes of Scientists, Politicians and Fantasts. In: *Zbirnyk naukovykh prats NDIU*. (Collection of Scientific Works of RIUS), (15), pp. 223–241. [in Ukr.]

10. ZALIZNIAK, L. (2008). *The Origin of Ukrainians: Between Science and Ideology: Popular Edition*. Kyiv: Tempora, 104 p. [in Ukr.]

11. ZALIZNIAK, L. (2012). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Tempora, 542 p. [in Ukr.]

12. ZALIZNIAK, L. (2011). *Ukrainians: Origins and Historical Destiny*. Kyiv: Tempora, 424 p. [in Ukr.]

13. PAVLIUK, S. (2006). *Ethnogeny or Ukrainians: An Attempt of Theoretical Reconstruction*. Lviv, 247 p. [in Ukr.]

14. PIVTORAK, H. (2004). *The Origin of Ukrainians, Russians, Belarusians and Their Languages. Myths and Truth about Three Slavic Brothers from the "Common Cradle"*. 2nd ed., enlarged. Kyiv: Aristei, 180 p. [in Ukr.]

15. PLOKHII, S. (2015). *The Origin of Slavic Nations. Premodern Identities of Russia, Ukraine, and Belarus*. Kyiv: Krytyka, 2015. [in Ukr.]

O. Shakurova

Theories of Early Medieval Origin of Ukrainians in the Research of Modern Ukrainian Scientists

Abstract

After the restoration of independence of Ukraine, the version of early medieval origin of the Ukrainian people has been actively developed by leading Ukrainian scientists. Most modern Ukrainian researchers believe that the Ukrainian ethnogeny began in the middle of the 1st millennium AD. One of the first scholars to have set out a new vision of Ukrainian ethnogeny was M. Braichevskiy. In his view, the origin of the Ukrainian people occurred as follows: Antes – initial Rus of the 5th–7th centuries – Kievan Rus of the 9th–13th centuries, then – progressive and purposeful evolution of the Ukrainian ethnic

community. According to V. Baran, the tribes of Sklavyns, represented by Prague-Korchatska culture, and the tribes of Antes, represented by Penkivska culture, integrated and created within the Ukrainian steppe a form of ethno-cultural symbiosis presented by Raikovetska and Volyntsivsko-Romenska cultures in the 8th–10th centuries. This symbiosis became the basis for the origin of the Ukrainian people. According to L. Zalizniak, ethnic and cultural continuity on Ukrainian lands is to be traced from the early Middle Ages, namely the end of the 5th century. H. Pivtorak claims that the history of Ukrainians as a separate ethnic group can be started from the middle of the 1st millennium AD., i. e. directly from the collapse of the Slavonic ethnolinguistic community. S. Pavliuk said that the survival of the Ukrainian people can be observed from the last centuries BC. By T. Voropaieva, ethnogeny of Ukrainian people begins in the 5th century AD and ends in the middle of the 9th century with the advent of the state “Rus” and self “Rusyns”. According to the views of Yu. Fihurnyi, the ethnogeny of Ukrainian people begins in the middle of the 1st millennium BC, namely at the end of the 4th–5th centuries. The version that the Ukrainian ethnogeny begins in the early Middle Ages prevails in modern Ukrainian scientific community and, in the opinion of leading national scientists, corresponds to ethnic universal laws of European nations.

Питання походження народу й визначення історичної епохи, в якій сформувалися основні риси, що визначають його як окремішню етнокультурну спільноту, і нині зберігають наукову актуальність. Особливо важливими ці питання є тепер, коли нація намагається відстояти свою окремішність і самобутність та припинити зазіхання з боку інших держав.

Наявність значної кількості наукових праць з проблеми українського етногенезу спричинила необхідність всебічного опрацювання цих досліджень. Аналіз різних версій українського етногенезу допоможе широкому загалу громадськості орієнтуватися у великій кількості наявних наукових історіографічних джерел з проблематики українського етногенезу.